

Instytut Pamięci Narodowej - Archiwum

<https://archiwum.ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/115013,Wystawa-poswiecona-marszalkowi-Senatu-RP-Andrzejowi-Stelmachowskiemu-w-30-roczni.html>
01.03.2026, 16:23

Wystawa poświęcona marszałkowi Senatu RP Andrzejowi Stelmachowskiemu w 30. rocznicę powstania Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” - Warszawa, 6 października 2020

W ramach obchodów 30. rocznicy powstania Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” w Warszawie otwarta została wystawa poświęcona jego założycielowi i twórcy – marszałkowi Senatu RP prof. Andrzejowi Stelmachowskiemu. Uroczystość odbyła się we wtorek 6 października 2020, o godz. 14.00, w Domu Polonii przy Krakowskim Przedmieściu 64.

W otwarciu wystawy wziął udział zastępca prezesa Instytutu Pamięci Narodowej Jan Baster.

► [Relacja z wernisażu](#)

* * *

Andrzej Stelmachowski urodził się 28 stycznia 1925 r. w Poznaniu. Jego ojciec Bronisław Stelmachowski walczył w Powstaniu Wielkopolskim. Po wojnie był profesorem Uniwersytetu Adama Mickiewicza oraz prezesem Sądu Apelacyjnego w Poznaniu. We wrześniu 1939 r. wraz z innymi urzędnikami wyjechał na wschód, został aresztowany przez sowietów. Jego nazwisko znajduje się wśród ofiar białoruskiej części Listy Katyńskiej.

Po agresji sowieckiej rodzina Andrzeja Stelmachowskiego uciekła na Litwę. W czerwcu 1940 r. Andrzej ukończył gimnazjum polskie w Kownie. Wkrótce potem Litwa stała się częścią ZSRS. Rodzina, mając dokumenty konieczne do wyjazdu do Szwajcarii, zdecydowała się jednak przyjechać do Warszawy. Zamieszkali w domu dziadka w Pruszkowie.

W okresie okupacji Stelmachowski uczył się w podziemnym liceum. W kwietniu 1943 r. złożył przysięgę żołnierza Armii Krajowej. Przyjął pseudonim Jaźwiec. Ukończył podziemną podchorążówkę. We wspomnieniach opowiadał, że żałował, iż nie wziął udziału w bezpośredniej walce. Po upadku Powstania Warszawskiego niewielki dom jego dziadka przyjął około pięćdziesięciu mieszkańców niszczonego miasta.

Podczas wojny rozpoczął studia prawnicze na tajnym Uniwersytecie Warszawskim. Ukończył je w 1947 r. na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu. Równolegle zdał egzamin sędziowski. Kilka lat orzekał jako sędzia w sprawach cywilnych. W następnych latach pracował jako asystent na Wydziale Prawa Uniwersytetu Poznańskiego (1947–1950). Od 1962 do 1969 r. był wykładowcą na Uniwersytecie Wrocławskim oraz na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego (1950–1962).

Uczestniczył w wiecach zwoływanych na warszawskich uczelniach w okresie odwilży

politycznej jesienią 1956 r. W przeciwieństwie do większości ówczesnych wykładowców prawa nie zaangażował się politycznie. Zbliżył się do Kościoła. W 1956 r. wziął udział w pielgrzymce prawników na Jasną Górę. Jak sam wspominał, udział w niej oznaczał dla niego kres kariery sędziowskiej.

W 1962 został profesorem nadzwyczajnym, a w 1973 r. zwyczajnym. W roku 1969 powrócił na Uniwersytet Warszawski. Od 1970 r. wykładał również w Akademii Teologii Katolickiej. Był także kierownikiem Zakładu Prawa Cywilnego Filii UW w Białymstoku. Specjalizował się w prawie cywilnym i prawie rolnym. Był autorem ponad 160 publikacji książkowych, rozpraw i artykułów.

W 1973 r. wstąpił do Klubu Inteligencji Katolickiej. Wielokrotnie był wybierany na członka zarządu KIK, a w roku 1987 został prezesem jego warszawskiego oddziału. W 1976 r. wraz z innymi członkami tego środowiska skrytykował przygotowywane zmiany w konstytucji PRL. Zaangażował się też we wsparcie dla represjonowanych robotników biorących udział w strajkach w czerwcu 1976 r. Pomimo ograniczonego zaufania episkopatu do Klubów Inteligencji Katolickiej od 1975 r. był członkiem Rady Prymasowskiej Budowy Kościołów, której głównym celem było negocjowanie z władzami prawa do wznoszenia świątyń.

Podczas strajku w Stoczni Gdańskiej w sierpniu 1980 r. został delegatem KIK, który miał przekazać poparcie tego środowiska dla strajkujących robotników. Po przekroczeniu bram stoczni został doradcą Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego. Następnie pełnił funkcję eksperta Ośrodka Prac Społeczno-Zawodowych przy Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”. Jako ekspert prawa rolnego został również doradcą NSZZ Rolników Indywidualnych „S”.

Po wprowadzeniu stanu wojennego był wielokrotnie przesłuchiwany. Podczas rewizji w jego mieszkaniu Służba Bezpieczeństwa poszukiwała „watykańskich instrukcji” do negocjacji z komunistami. Stelmachowski pełnił także funkcję doradcy działającej w podziemiu Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność”. Mimo jej delegalizacji pracował nad statutem związku. Był zwolennikiem twardego oporu przeciw władzom. Był też członkiem krajowej Papieskiej Rady „Iustitia et Pax”.

W latach 1982–1985 przewodniczył Komitetowi Organizacyjnemu Kościelnej Fundacji na rzecz Rolnictwa. Wspierał stworzony przez niemiecki episkopat plan pomocy dla polskich rolników, który zakładał przekazanie środków o równowartości ok. 5 mld marek niemieckich. Ostatecznie reżim Wojciecha Jaruzelskiego nie zgodził się na przekazanie pomocy. Udało się jednak przyjąć amerykańskie dotacje, które były podstawą stworzenia Fundacji Wspomagającej Zaopatrzenie Wsi w Wodę.

Odegrał ważną rolę w przygotowaniach okrągłego stołu, prowadził m.in. w sierpniu 1988 r. poufne rozmowy z sekretarzem Komitetu Centralnego PZPR Józefem Czyrkiem w sprawie spotkania przedstawicieli władzy komunistycznej z opozycją. Po raz pierwszy spotkał się z nim 20 sierpnia. Wśród warunków podjęcia rozmów z władzami wymienił m.in. zapowiedź legalizacji NSZZ „Solidarność” i uczestnictwo w dialogu jej byłego przewodniczącego, Lecha

Wałęsy. Były to jednocześnie warunki odwołania planowanego strajku w Stoczni Gdańskiej. Władze nie dotrzymały tych warunków i strajk został rozpoczęty.

24 sierpnia profesor pojawił się w Stoczni i ustalił z Wałęsą warunki dalszych rozmów. 26 sierpnia władze zdecydowały o przystąpieniu do dalszych negocjacji. We wspomnieniach Stelmachowski podkreślał, że ten kształt wstępnego porozumienia uważał za podstawę do dalszych kroków. W jego opinii w 1988 r. należało pamiętać o sile władz komunistycznych, które wciąż dysponowały atutem pełnego posłuszeństwa bezpieki i milicji. Przedmiotem sporu nadal pozostawała sprawa legalizacji „Solidarności”.

Andrzej Stelmachowski był również uczestnikiem rozmowy Wałęsy z gen. Czesławem Kiszczakiem 15 września 1988 r. oraz spotkań przedstawicieli władz PRL, opozycji i episkopatu w ośrodku MSW w podwarszawskiej Magdalence, które odbyły się 16 września 1988 i 27 stycznia 1989 r. W grudniu 1988 r. został członkiem Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność” Lechu Wałęsie, w którym pełnił funkcję przewodniczącego komisji wsi i rolnictwa. W czasie okrągłego stołu był członkiem zespołu ds. gospodarki i polityki społecznej oraz współprzewodniczącym podzespołu ds. rolnictwa.

W wyborach czerwcowych w 1989 r. Stelmachowski uzyskał mandat senatora. Kandydując w okręgu białostockim, otrzymał 158 tys. głosów, co stanowiło 60 proc. ważnych oddanych. Co ciekawe, Służba Bezpieczeństwa prowadziła „rozpracowanie” Stelmachowskiego jeszcze w sierpniu 1989 r.

4 lipca 1989 r. Andrzej Stelmachowski został wybrany na pierwszego marszałka Senatu PRL (od 29 grudnia 1989 r. Senatu RP).

„Bardzo bym pragnął, byśmy mogli przyczynić się do budowy Polski w pełni niepodległej, a jednocześnie przyjaznej wszystkim sąsiadom, zasobnej, ale i realizującej zasady sprawiedliwości społecznej, [...] byśmy, budując nowy, lepszy system państwowy, umieli łączyć troskę o wielkie sprawy publiczne z troską o każdego z naszych współbraci i obywateli” – podkreślał w przemówieniu wygłoszonym tuż po tym wyborze.

Podczas dwuletniej kadencji angażował się w kwestie reform samorządu, zmian w rolnictwie, reform w wymiarze sprawiedliwości oraz rozliczenia systemu komunistycznego (m.in. unieważnienia politycznych wyroków sądów w okresie stalinowskim). Był też jednym z pierwszych inicjatorów zmiany stalinowskiej ustawy o dopuszczalności stosowania aborcji.

W latach 1991–1992 sprawował urząd ministra edukacji narodowej w rządzie premiera Jana Olszewskiego. W trakcie ośmiomiesięcznej pracy na tym stanowisku zaproponował pierwszą po 1989 r. reformę systemu edukacji. W okresie jego misji w MEN wprowadzono nauczanie religii w szkołach. Profesor rozpoczął również proces wspierania polskich szkół na Litwie.

Od roku 1990 do 2008 był prezesem Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” zajmującego się

sprawami Polonii. Do końca życia pełnił funkcję jego honorowego prezesa. Był zwolennikiem pomocy państwa dla repatriacji Polaków z obszaru dawnego ZSRS. W trakcie sprawowania swojej funkcji odwiedził największe skupiska Polaków rozsiadane na kilku kontynentach. Wspierał uchwalenie ustawy o Karcie Polaka, która weszła w życie w roku 2008. Od lutego 2007 r. był doradcą ds. Polonii prezydenta Lecha Kaczyńskiego.

Andrzej Stelmachowski zmarł 6 kwietnia 2009 r. w Warszawie, spoczywa na Cmentarzu Powązkowskim.

Prezydent Lech Kaczyński odznaczył go pośmiertnie Orderem Orła Białego.

Biogram na podst. wspolnotapolska.org.pl